

Ὁ Papyrus Berolinensis 11710 (P.Berol. 11710) καὶ ἡ σχέση του μετὰ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ Κανόνος τῆς Κ.Δ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΤΖΕΡΠΟΥ*

- Εἰσαγωγικά

Ὁ Papyrus Berolinensis 11710 (P.Berol. 11710) ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο φύλλα παπύρου, τὰ ὁποῖα, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, ἀρχικὰ θὰ πρέπει νὰ ἦσαν μεταξὺ τους ἐνωμένα. Εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμα καὶ σήμε-
ρα εἶναι ὄρατὲς καὶ στὰ δύο folia τοῦ ἐν λόγῳ παπύρου μία σειρὰ ἀπὸ μικρὲς τρύπες, καθὼς ἐπίσης καὶ ἓνα μικρὸ κομμάτι σχοινοῦ ποῦ εἶναι ἐνωμένο μετὰ τὸ α' φύλλο τοῦ παπύρου, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἀποτελοῦν κατάλοιπα τῆς ἀρχικῆς του βιβλιοδεσίας. Φυλάσσεται στὸ Αἰγυπτιακὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου (Ägyptisches Museum und Papyrussammlung), στὴ Γερμανία, ὅπου προφανῶς ὀφεί-
λει καὶ τὴν ὀνομασία του. Οἱ διαστάσεις του εἶναι μικροσκοπικὲς, μόλις 6,5x7,5 ἐκ., γεγονὸς ποῦ τὸν κατατάσσει στοὺς κώδικες-μινιατούρες¹.

Τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 ἀναγράφεται καὶ στὶς δύο ὄψεις τῶν δύο φύλ-
λων ποῦ τὸν ἀποτελοῦν, συνίσταται δὲ συνολικὰ σὲ εἴκοσι-τρεῖς (23) γραμμὲς

* Ὁ Βασίλειος Δ. Τζέρπος εἶναι Δρ. Θεολογίας.

1. Βλ. TURNER E.G., *The Typology of the Early Codex*, Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1977, σελ. 22, σύμφωνα μετὰ τὸν ὅποιο τὰ χειρόγραφα μετὰ πλάτος μικρότερο τῶν 10 ἐκ. ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν χειρογράφων μινιατούρων. Βλ. ἐπίσης καὶ KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], T.J. Kraus - M.J. Kruger - T. Nicklas (ἐκδ.), *Gospel Fragments*, Oxford Early Christian Gospel Texts, Oxford University Press, 2009, σελ. 228-239 (228), ὅπου καὶ τὸ σχόλιο ὅτι "It may be a matter of debate whether one should regard these two leaves as a 'codex'", γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὴ συνέχεια ὅτι "as long as P.Ant. Π 54 (papyrus bifolium from the third century with parts of the Lord's Prayer) and P.Vindob.G 29831 (=MPER ns XVII 10, parchment bifolium from the sixth/seventh century with John 1:5-6), which are of miniature format and preserve a similar amount of text, are justifiably described as such, the Berlin papyrus should also be seen as a 'codex'".

κειμένου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ εἴκοσι-μία (21) εἶναι στὰ ἑλληνικά καὶ οἱ δύο (2) τελευταῖες στὰ κοπτικά. Τὸ κείμενο σταματᾷ ἀπότομα στὴν ἀρχὴ τοῦ 2ν, ἀφήνοντας τὸ μεγαλύτερο μέρος του κενό, γεγονός πού ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἐρευνητῆς πού ἀσχολήθηκαν μαζί του ὡς ἔνδειξη ὅτι ἡ χρῆση τοῦ P.Perol 11710 δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη ἐνὸς φυλαχτοῦ².

Ἡ γραφὴ τοῦ P.Berol. 11710 εἶναι μεγαλογράμματη καί, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Kraus, «περίεργη, ἀνεπίσημη καὶ ἀδέξια»³. Πιὸ συγκεκριμένα, τὰ γράμματα φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν προῖον ἔντονης προσπάθειας, ὡσὰν ὁ γραφέας τοὺς νὰ εἶχε ἐλάχιστη ἢ ἀκόμα καὶ μηδαμινὴ ἐμπειρία καὶ γνώση γραφῆς, συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο ἔως καὶ μοναδικὸ σχῆμα κάθε γράμματος, τὸ ἀκανόνιστο πάχος πολλῶν ἀπὸ αὐτά (ἀποτελεσματικῶς τῆς προσπάθειας διορθωτικῆς ἐπαναγραφῆς τοὺς περισσότερες ἀπὸ μία φορές) καὶ τὴν ἔντονα εὐδιάκριτη κατωφερῆ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ κλίση τῶν γραμμῶν τοῦ κειμένου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἐπίσης ὅτι τὰ ὡς ἄνω χαρακτηριστικά ἀφοροῦν τόσο τοὺς ἑλληνικοὺς ὅσο καὶ τοὺς κοπτικοὺς χαρακτήρες, στοιχεῖο πού θὰ πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγεῖ μὲ ἀσφάλεια στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀμφότεροι ἀποτελοῦν ἔργο τοῦ ἴδιου γραφέως.

Τὰ ἰδιαίτερα παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικά τοῦ P.Perol 11710 συνίστανται στὴ χρῆση τῆς διαιρέσεως (βλ. 1ν, γραμ. 3, πάνω ἀπὸ τὰ γράμματα *υ* καὶ *ι*) καὶ τὴν ὑπαρξὴ κάποιων nomina sacra (βλ. *κε* ἀντὶ *κύριε* στὰ 1γ, γραμ. 13 καὶ 1ν, γραμ. 3, *θυ* ἀντὶ *θεοῦ* στὸ 2ν, γραμ. 15, καθὼς καὶ στὰ κοπτικά IC ἀντὶ IHCOYC καὶ XC ἀντὶ XPCICTOC στὸ 2ν, γραμ. 1) ἂν καὶ ὄχι μὲ ἰδιαίτερη συνέπεια, καθὼς πάνω ἀπὸ τὸ *κε* τοῦ 1ν, γραμ. 3 δὲν ὑπάρχει ἐνωτικὸ, ὅπως στὸ 1γ, γραμ. 13, καὶ ἡ λέξις *θεοῦ* ἀπαντᾷ πλήρως στὸ 1γ, γραμ. 4, τὴ στιγμὴ πού στὸ 2ν, γραμ. 15 συντμῆται.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω ἢ χρονολόγησι τοῦ P.Berol. 11710 θεωρεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ πρωτεκδότη του H. Lietzmann (1923)⁴ ὅτι θὰ πρέπει νὰ

2. LIETZMANN H., "Ein apokryphes Evangelienfragment", *ZNW* 22 (1923), σελ. 153-154. D.A. BERTRAND, "Papyrus Berlin 11710", F. Bovon-P. Geoltrain (eds.), *Écrits apocryphes chrétiens*, Gallimard, 1997, σελ. 429-431 (429). ELLIOTT J.K., *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation Based on M.R. James*, Oxford: Oxford University Press, 1993, σελ. 42-43 (42). EHRMAN B.D. - PLESE Z., *The Apocryphal Gospels. Texts and Translations*, Oxford University Press, 2011, no. 10, σελ. 237-239 (237).

3. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 229.

4. LIETZMANN H., "Ein apokryphes Evangelienfragment", *ZNW* 22 (1923), σελ. 153-154.

ἀνάγεται στὸν στ' ἢ ἀκόμα καὶ τὸν ζ' μ.Χ. αἰῶνα⁵, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ χρονολόγησις αὐτῆ ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ κειμένου⁶.

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του ὁ P.Berol. 11710 περιλαμβάνει ἕναν διάλογο ἀνάμεσα στὸν Ναθαναὴλ καὶ τὸν Ἰησοῦ, ἔχοντας προφανῶς ὡς βάση του τὴν ἀντίστοιχης θεματολογίας περικοπή τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου (Ἰω. 1,45-51). Ἐκεῖνο ὅμως τὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὡς τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ τῆς διήγησις αὐτῆς, εἶναι ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀποκαλεῖται συνεχῶς ὡς «ραββί» (= διδάσκαλος), χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ ἀναφέρεται ὀνομαστικά (ἢ ἀναγραφή τοῦ ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΥΣ στὰ κοπιτικά στὸ 2ν δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς διήγησις), ἔχοντας ὡς βάση προφανῶς τὴν ἀντίστοιχη προσφώνησι τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοὺς μαθητῆς Του στὰ πλαίσια τῆς ὡς ἄνω Ἰωάννειας διήγησις (Ἰω. 1,38.49). Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, καθὼς φαίνεται νὰ προκρίνει τὸ ἐνδεχόμενον τὸ κείμενον τοῦ P.Berol. 11710 νὰ εἶναι μεταγενέστερον καὶ ὄχι προγενέστερον τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου⁷, ἐνισχύοντας ἔτσι τὴν πιθανότητα νὰ ἀποτελεῖ πράγματι μία ἀπόκρυφη εὐαγγελικοῦ τύπου διήγησις.

Ὁ P.Berol. 11710 ἀπέκτησε γρήγορα μία θέση σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς συλλογῆς καὶ μεταφράσεις τῆς ἀπόκρυφης γραμματείας τῆς Κ.Δ.⁸, ἂν καὶ στῆ μεγάλη

5. Ὁπ.π. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 229. ELLIOTT J.K., *The Apocryphal New Testament*, σελ. 42. BERTRAND D.A., "Papyrus Berlin 11710", σελ. 429. DE SANTOS OTERO A., *Los Evangelios Apócrifos: Colección de textos griegos y latinos, version crítica, estudios introductorios y comentarios*, rev. ed. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2003, σελ. 80. KLAUCK H.-J., *Apocryphal Gospels. An Introduction*, trans. B. McNeil, T&T Clark International, 2003, σελ. 22. BERNHARD A.E., *Other Early Christian Gospels: A Critical Edition of the Surviving Greek Manuscripts*, London: Clark, 2006, σελ. 102. EHRMAN B.D. - PLESE Z., *The Apocryphal Gospels*, σελ. 237.

6. EHRMAN B.D. - PLESE Z., ὀπ.π.

7. Βλ. BERTRAND D.A., "Papyrus Berlin 11710", σελ. 431, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ καὶ χρῆσις τῆς λέξεως «ραββί» ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ μιᾶς μεταγενέστερης χρονολόγησις ἀπὸ αὐτῆ τῶν Κανονικῶν Εὐαγγελίων ("indice d'une époque postérieure aux Évangiles canoniques"). Εἶναι ὡστόσο ἀξιοσημείωτη ἡ χρονολόγησις τοῦ P.Berol 11710 ἀπὸ τοὺς K. BERGER-C. NORD (*Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*, Frankfurt a.M.-Leipzig: Insel, 1999), οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦσαν τὴ συγγραφή τοῦ κειμένου τὸ 75 μ.Χ. θεωρώντας ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα πολὺ πρῶτον στάδιο τῆς Παραδόσεως ("eine sehr frühe Stufe der Überlieferung. Daher I. Jh: 75 n.Chr.", σελ. 672), χωρὶς ὅμως νὰ παραθέτουν κάποια σχετικὴ τεκμηρίωσις.

8. ALAND K., *Synopsis quattuor Evangeliorum*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ¹³1985, σελ. 37. GEERARD M., *Clavis apocryphorum Novi Testamenti*, Turnhout: Brepols, 1992, no 7, σελ. 3. DE SANTOS OTEROS A., *Los Evangelios Apócrifos*, σελ. 80. PESCE M., *Le parole dimenticate di Gesù*, Scrittori greci e latini, Milan: Fondazione Lorenzo Valla, 2004, σελ. 144-

πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων αὐτῶν πρόκειται γιὰ μία ἀπλή ἀναφορά καὶ τὴν παράθεση τοῦ κειμένου του στοῦ πρωτότυπο ἢ/καὶ σὲ μετάφραση. Εἶναι δὲ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὸ ὅτι πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, κυρίως σὲ ἔργα τῶν τελευταίων χρόνων, δὲν γίνεται καμμία παράθεση, πολλές φορές οὔτε κἂν νύξη, τοῦ κοπιτικοῦ κειμένου τοῦ 2ν^ο.

- Τὸ κείμενο τοῦ P.Berol 11710

<p>A ↓ 1 θ.ι.ε.σον εἶπε· ῥαββιο- ὺ κ(ύρι)ε, σὺ εἶ ὁ υἱ- ὸς τοῦ θεοῦ. <ἀπεκρίθη αὐτῶ> 5 ὁ ῥαββίς καὶ εἶπε· Ναθα- ναῆλ {α}</p>	<p>A → 10 27</p>	<p>πορευῶν ἐν τ- ῶ ἡλίῳ. ἀπεκ- ρίθη αὐτῶ Να- θαναῆλ καὶ εἶπεν· ῥαβ- βίου κ(ύρι)ε, σὺ εἶ ὁ ἀμνός</p>
<p>B ↓ 15 τοῦ θ(εο)ῦ ὁ αἶρ- ων τὰς ἀμ<α>- ρ<τί>α<ς> τοῦ κόσ- μο<υ>. ἀπεκρ- ίθη αὐτῶ ὁ ῥ- 20 αββίς καὶ εἶπεν ζγ</p>	<p>B → ϩ 23 27</p>	<p>ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΝΟ- ΥΤΕ ϩ ϩ</p>

145. BERNHARD A.E., *Other Early Christian Gospels*, σελ. 102. 126-127. CRAVERI M., *I Vangeli apocrifi*, Turin: Giulio Einaudi Editore s.p.a., 1969, σελ. 286. ERBETTA M., *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento*, τόμ. I.1: *Vangeli*, Turin: Casale Monferrato, 1975, σελ. 110. ELLIOTT J.K., *Apocryphal New Testament*, σελ. 42-43. MORALDI L., *Apocrifi del Nuovo Testamento*, τόμ. 1: *Vangeli*, Classici delle religioni 5, Turin: Casale Monferrato, ²1994, σελ. 518. BERTRAND D.A., “Papyrus Berlin 11710”, σελ. 429-431. BERGER K. - NORD C., *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*, σελ. 672. KRAUS T.J., “Other Gospel Fragments” [2. P.Berol 11710], σελ. 228-239. EHRMAN B.D. - PLESE Z., *The Apocryphal Gospels. Texts and Translations*, no. 10, σελ. 237-239. Στὰ ἑλληνικά, βλ. καὶ πάλι τὸ ἔργο τοῦ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ι.Δ., *Ἀπόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α΄: Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια*, Π. Πουρναράς (Θεσ/νίκη) 1999, σελ. 364, ὅπου παρατίθεται νεοελληνικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου, καθὼς καὶ σύντομο εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα, πὺ καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀποτελεῖ μετάφρασιν ἀπὸ τὸν Π. Στογιάννου τοῦ ἀντίστοιχου σημειώματος τῆς ἐκδόσεως τοῦ J.K. Elliott.

9. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἀναφορὰ στοῦ κοπιτικὸ κείμενο τοῦ P.Berol 11710 κάνουν μόνο οἱ

- Σχέση του P.Berol 11710 με τα βιβλία της Κ.Δ.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του κειμένου του P.Berol 11710 είναι η χρήση της λέξης «ραββί» ως προσφώνηση του Ίησοῦ. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς τοῦ Ίησοῦ ὡς «ραββί» (ἐνίοτε καὶ μὲ τὸν παρεμφερῆ ὄρο «ραββουίνι») εἶναι ἐπίσης ιδιαίτερα συνήθης καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, καὶ πλὴ συγκεκριμένα στὰ κατὰ Ματθαῖον (26,25. 26,49), κατὰ Μάρκον (9,5. 10,51. 11,21. 14,45) καὶ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλια (1,29.38.49. 3,2. 9,2. 11,8. 20,16, καθὼς καὶ 3,26, ὅπου ὡς «ραββί» ἀποκαλεῖται ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής), γεγονός πὸν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ λέξι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ κάποιον ἄγνωστο ὄρο, ἢ τουλάχιστον γιὰ λέξι πὸν ἐμφανίζεται σπάνια στὰ ἔργα τῆς πρώιμης χριστιανικῆς γραμματείας¹⁰. Ὡστόσο τὰ κείμενα ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει τὶς περισσότερες ὁμοιότητες, εἶναι οἱ στίχοι Ἰω. 1,29 καὶ 1,49-50, τοὺς ὁποῖους τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 τοὺς ἀκολουθεῖ σχεδὸν κατὰ λέξι:

P.Berol 11710:

(γραμ. 2-4) «εἶπε ραββιου κ(ύρι)ε,
σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ...»

γραμ. (13-18) «εἶπεν ραββιου κ(ύρι)ε,
σὺ εἶ ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἶρων
τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου»

Ἰω. 1,49:

«ἀπεκρίθη αὐτῷ Ναθαναήλ· ραββί, σὺ εἶ ὁ θεὸς
τοῦ θεοῦ, σὺ βασιλεὺς εἶ τοῦ Ἰσραήλ».

Ἰω. 1,29:

«Τῆ ἐπαύριον βλέπει τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον
πρὸς αὐτὸν καὶ λέγει· ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ
ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου»

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 φαίνεται σαφῶς νὰ προϋποθέτει τὸ Δ' Εὐαγγέλιο, καθὼς παραθέτει κατὰ λέξι μέρος τῶν στίχων Ἰω. 1,29 καὶ 49. Συμπληρωματικὰ θὰ μπορούσε νὰ παραθέσει κανεὶς καὶ τὴν σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 ἀπάντηση τοῦ Ἰησοῦ στὸν Ναθαναήλ «πορευοῦ ἐν τῷ ἡλίῳ» (γραμ. 8-9), ἢ ὁποῖα εἶτε ὡς νύξη στὸ Ἰω. 3,21 («ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἐρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῆ αὐτοῦ τὰ ἔργα ὅτι ἐν θεῷ ἐστὶν εἰργασμένα»), εἶτε ἀπλὰ προϋποθέτοντας τὸ γεγονός ὅτι σύμφωνα μὲ τοὺς στίχους Ἰω. 1,48 καὶ 50 ὁ Ναθαναήλ βρισκόταν «ὑποκάτω τῆς συκῆς», στὴ σκιά της, καὶ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἰησοῦ θὰ ἐβγαίνει στὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀποτελεῖ σαφῆ ἔνδειξι (ἂν ὄχι καὶ ἀπόδειξι) ὅτι ὁ ἄγνω-

BERTRAND D.A. (ὀ.π.), BERNHARD A.E. (ὀ.π.), KRAUS T.J. (ὀ.π.) καὶ EHRMAN B.D. - PLESE Z. (ὀ.π.).

10. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 234.

στος συντάκτης τοῦ P.Berol. 11710 εἶχε ὄντως ὑπ' ὄψιν του τὸ κείμενο τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου¹¹. Γεγονὸς ποὺ ὀδηγεῖ ἀναμφίβολα στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 εἶναι, πράγματι, μεταγενέστερο ἐκείνου τοῦ Δ' Εὐαγγελίου.

Σὲ ὅ,τι τώρα ἀφορᾷ στὸ κοπιτικὸ κείμενο τοῦ 2r, ἐκεῖνο συνίσταται σὲ δύο συμπλέγματα γραμμάτων, τὰ συντετημημένα nomina sacra ΙΗΘΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΥΣ, τῆ λέξι ΠΝΟΥΤΕ (=θεός) καὶ δύο μεμονωμένα γράμματα, τὸ Π καὶ τὸ Θ, μὲ τὸ τελευταῖο νὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἓνα ἀδιευκρίνιστο σύμβολο ποὺ μοιάζει μὲ ἓνα ἀνάποδο Ϝ.

Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ κοπιτικὸ κείμενο ξεκινᾷ μὲ ἓνα σύμβολο ἥ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Lietzmann, μὲ ἓνα σύμπλεγμα τῶν γραμμάτων μ καὶ ρ (μρ)¹², τὸ ὁποῖο ὁ D.A. Bertrand ἐπικαλούμενος τὰ χωρία Ἰω. 1,14 («μονογενῆς υἱός») καὶ 18 («μονογενῆς θεός») ὑποθέτει ὅτι θὰ πρέπει νὰ μεταφραστεῖ ὡς «μονογενῆς». Ὡστόσο στὰ κείμενα τῆς Κ.Δ., στὰ ὁποῖα βασίζεται ὁ Bertrand γιὰ νὰ μεταφράσει τὸ σύμπλεγμα αὐτό, ὁ χαρακτηρισμὸς «μονογενῆς» δὲν προτίθεται ποτὲ τοῦ «Ἰησοῦς Χριστός», ὅπως στὸ κείμενο τοῦ P.Berol 11710. Ὡς ἐκ τούτου πιὸ πιθανὴ φαίνεται ἡ λύση ποὺ προκρίνει ὁ T.J. Kraus, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτοντας τὰ ἐνδεχόμενα τὸ ἐν λόγῳ σύμπλεγμα νὰ ἀποτελεῖ σύντμηση τῶν λέξεων μ(ά) ρ(τυς) καὶ μ(α)ρ(τύριον), ἀλλὰ καὶ προ(εσβύτερος), προ(όβουλος) καὶ προ(ός) ἂν θεωρήσουμε τελικὰ ὅτι πρόκειται γιὰ σύμπλεγμα τῶν γραμμάτων π καὶ ρ, ἓνα ἐνδεχόμενο ἐξαιρετικὰ πιθανό¹⁴, καταλήγει στὸ νὰ τὸ θεωρήσει ὡς ἓνα κακογραμμένο Ϝ, ἥτοι ἓνα σταυρόγραμμα ποὺ ἀπλὰ συνοδεύει τὰ ἀκολουθοῦντα συντετημημένα nomina sacra ΙΗΘΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΥΣ. Μὲ τὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ φαίνεται νὰ ταιριάζει ἀπόλυτα καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα λέξι ΠΝΟΥΤΕ ἡ ὁποία στὰ κοπιτικά σημαίνει «μέγας θεός», ἢ ἀπλὰ «θεός» ὅταν ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ὅπως ἐν προκειμένῳ¹⁶.

11. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι βάσει τῆς φράσης αὐτῆς ὁ P.Berol 11710 θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἔχει καὶ μανιχαϊκὸ ὑπόβαθρο, βάσει τῶν ὄσων ἀναφέρει σχετικὰ ὁ ἱ. Αὐγουστίνος: *Quidquid vero undique purgatur luminis per quasdam naves quas esse lunam et solem volunt, regno Dei tanquam propriis sedibus reddi* (*De haer.* 46.6/PL 42,35).

12. LIETZMANN H., "Ein apokryphes Evangelienfragment", σελ. 154.

13. Βλ. BERTRAND D.A., "Papyrus Berlin 11710", σελ. 431, ὑπόσημ. 22.

14. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. *P.Berol* 11710], σελ. 236-237, ὅπου καὶ μιὰ πιὸ ἀναλυτικὴ παρουσίαση μαζί μὲ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία.

15. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. *P.Berol* 11710], σελ. 237.

16. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. *P.Berol* 11710], σελ. 236.

Σε ὅ,τι ἀφορᾶ στοῦ γράμμα π πού ἀκολουθεῖ, ἡ ὑπαρξή του δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ, γεγονός πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα στίς ὅποιες μεταγραφές τοῦ κειμένου νά ἀντιμετωπίζεται ὡς περιττός χαρακτήρας καί νά τίθεται ἐντός ἀγκυλῶν.

Ἀκόμα πιό δύσκολη εἶναι ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῶν χαρακτήρων πού βρίσκονται στοῦ τέλος τοῦ κοπτικοῦ κειμένου, καί μάλιστα τέσσερις (4) ὀλόκληρες κενές περιεχομένου σειρές παρακάτω. Ἄν καί στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί σ' αὐτήν τοῦ γράμματος π τῆς γραμμῆς 23, δέν πρόκειται γιά κάποιους περιττούς χαρακτήρες, τότε ἡ μόνη πιθανή ἐξήγηση εἶναι ὅτι πρόκειται γιά γράμματα πού γιά κάποιον λόγο ἔχουν γραφεῖ ἀνάποδα, ἥτοι γιά τοὺς χαρακτήρες Ϝ Ϟ Ϡ, πού μέ τῆ σειρά τους θά μπορούσαν νά ἐρμηνευθοῦν τὸ μὲν πρῶτο καί πάλι ὡς ἓνα σταυρόγραμμα (Ϝ), τὸ δὲ δεύτερο ὡς τὸ ἀρχικὸ γράμμα ἦ τῆς λέξεως Ϟεοο (=θεός)¹⁷. Κατὰ πᾶσα δὲ πιθανότητα ὁ λόγος γιά τὸν ὁποῖο ἔχουν γραφεῖ ἀνάποδα ἔχει νά κάνει μέ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐν λόγῳ πάπυρος ἐπρόκειτο μᾶλλον γιά φυλαχτό καί ὡς ἐκ τούτου νά ἦταν διπλωμένος εἴτε στὰ δύο εἴτε στὰ τέσσερα, μέ ἀποτέλεσμα τὰ σύμβολα πού τώρα διαβάζουμε ὡς ϞϠ στήν περίπτωση αὐτή νά φαίνονταν κανονικά ὡς Ϝ Ϟ,.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τὸ πλεόν βασικὸ στοιχεῖο τῆς (διασωθείσας) διήγησης τοῦ P.Berol. 11710 εἶναι ὁ χριστολογικὸς ὁμολογιακὸς τῆς χαρακτήρας. Καί τοῦτο, διότι σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στοῦ μὲν ἑλληνικὸ κείμενο, τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ξεχωρίζει περισσότερο εἶναι οἱ δύο ἀναφερόμενες χριστολογικοῦ περιεχομένου ὁμολογίες τοῦ Ναθαναήλ «σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ» καί «σὺ εἶ ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου»¹⁸, πιθανὸν δὲ καί ἡ φράση τοῦ Ἰησοῦ «πορεύου ἐν τῷ ἡλίῳ» πού δέν ἀποκλείεται καί αὐτὴ νά ἔχει ὁμολογιακὸ χαρακτήρα, καθὼς ὡς ἥλιος θά μπορούσε νά νοηθεῖ ἐδῶ, χωρὶς ὅμως νά θεμελιώνεται ἀγιογραφικά, καί ὁ Ἰησοῦς, στοῦ δὲ κοπτικὸ κείμενο ἢ πασιφανῆς ἀναφορὰ-ὁμολογία τοῦ Ἰησοῦ ὡς θεοῦ.

Ὅλα αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μέ τίς ἰδιαιτέρως μικρὲς διαστάσεις τοῦ P.Berol. 11710 καί τὰ λοιπὰ παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικά του¹⁹, γιά τὰ ὁποῖα κάνα-

17. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 237.

18. Βλ. σχετικὰ NEUFELD V.H., *The Earliest Christian Confessions*, Wm.B. Eerdmans: Michigan, 1963, σελ. 73-74.

19. Ἀπὸ τὰ ἰδιαιτέρως παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικά τοῦ P.Berol 11710 ἀξίζει νά σημειώσουμε τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς πρόκειται γιά παπύρινο χειρόγραφο πού περιλαμβάνει ἀποσπάσματα κάποιων προφανῶς ἀρχικὰ εὐρύτερων διηγήσεων. Σύμφωνα μέ τὸν KRUGER M.J., (*The Gospel of the Savior*, σελ. 23-40 καί "P.Oxy 840: Amulet or Miniature Codex", *JTS* 53 (2002),

με λόγο πὸ πάνω καὶ πού ἀσφαλῶς τὸν καθιστοῦσαν εὐκόλα φορητό, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ὅσα γνωρίζουμε περὶ τῆς χρήσης φυλαχτῶν ἀπὸ σχετικὲς πηγές²⁰, ὀδηγοῦν ἀναπόφευκτα στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐν λόγω χειρόγραφο ἀποτελοῦσε, πράγματι, ἕνα φυλαχτό, καθὼς οἱ ἀναφερόμενες σὲ αὐτὸ ὁμολογίαι τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ φαίνεται πὼς εἶχαν ἕναν χαρακτήρα προφύλαξης τοῦ φορέα του ἀπὸ τίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ²¹.

Ἐκεῖνο, ὅμως, τὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν δύναται μὲ βεβαιότητα νὰ ἀπαντηθεῖ, εἶναι, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ T.J. Kraus, ἂν τὸ κείμενο τοῦ P.Berol. 11710 διασώζει μέρος ἑνὸς ἀγνώστου σήμερα σ' ἐμᾶς ἀποκρύφου εὐαγγελίου ἢ μιᾶς προγενέστερης, ἢ ἀκόμα καὶ παράλληλης, μὲ τὰ Κανονικὰ Εὐαγγέλια, καὶ δὴ μὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην, παράδοσης²², ἢ ἀκόμα, θὰ προσθέταμε κι ἐμεῖς ὡς κατὰ τὴν ἄποψή μας τὸ πλέον πιθανόν, μιὰ ἐλεύθερη ἀπὸ μνήμης (κι ἐπομένως

σελ. 81-94) τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ P.Berol 11710 ἀποτελοῦν τὰ δύο (τὰ καὶ πὸ ἀπόλυτα) ἀπὸ τὰ τρία πὸ συνήθη χαρακτηριστικὰ τῶν χειρογράφων-μινιατούρων πού χρησιμοποιοῦνταν ὡς φυλακτά, ἢτοι α) ὅτι γενικῶς προτιμᾶτο ὡς γραφικὴ τους ὕλη ὁ πάπυρος, καὶ β) ὅτι συνιστοῦσαν συλλογὴ ἢ ἐκλογή διαφόρων ἀποσπασμάτων ἀπὸ διαφορετικὲς πηγές, ἢτοι προσευχές, ψαλμοὺς κ.λπ. Βλ. ἐπίσης καὶ ΤΖΕΡΠΟΣ Β.Δ., «Ὁ Πάπυρος τῆς Ὁξυρύγχου 840 (P.Oxy. 840) καὶ ἡ σχέση του μὲ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ Κανόνος τῆς Κ.Δ.», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. - Νέα Σειρά* 18 (2009-2010: Τιμητικὸ Ἀφιέρωμα στον Ομότιμο Καθηγητὴ Βασίλειο Τρ. Γιούλση), σελ. 131-191 [151-152].

20. Βλ. ἐνδεικτικὰ τίς δύο σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Ἰω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: «... αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδιά ἀντὶ φυλακῆς μεγάλης Εὐαγγέλια ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ περιφέρονται, ὅπουπερ ἂν ἀπίωσιν» (Εἰς τοὺς ἀδριάντας. Ὁμιλία ιθ', δ') καὶ «πολλὰ νῦν τῶν γυναικῶν Εὐαγγέλια τῶν τραχῆλων ἐξαρτῶσαι ἔχουσι» (Υπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία οβ', β').

21. Βλ. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 237-238, ὅπου ἀναφέρονται ἐπὶ λέξει τὰ ἐξῆς: "... the is no reason to take the invocation on the final page (B→) as something separate that does not have any connection with the preceding three pages. Besides, the dialogue between Jesus (the 'rabbi') and Nathanael may actually serve an apotropaic purpose. The emphasis is put on strong belief and the forgiveness of sins. With the address on the last page all of this fits pretty well within a context of protective magic, so that the carrier of the amulet calls on Jesus Christ for protection against evil powers ... Its bearer carried or wore it with an apotropaic, that is, protective intention". Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀνάμεσα στὰ αἴτια διαμόρφωσης καὶ χρήσης τῶν πρώιμων χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, σὰν αὐτὲς πού, ὅπως εἴπαμε καὶ πὸ πρὶν, ἐμπεριέχονται στὸ κείμενο τοῦ P.Berol 11710, εἶναι καὶ ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ κακοῦ (βλ. CULLMANN O., *Οἱ ἀρχέγονες χριστιανικὲς ὁμολογίαι πίστεως*, ἑλλ. μτφρ. Ἀρχμ. Ἀ.Π. Κουμάντος, Ἰαρός Ζωῆς: Ἀθήνα 2005, σελ. 34), γεγονός πού ταιριάζει ἀπόλυτα καὶ μὲ τὴν ἐκτίμησή μας περὶ χρήσης τοῦ ἐν λόγω χειρογράφου ὡς φυλαχτοῦ.

22. KRAUS T.J., "Other Gospel Fragments" [2. P.Berol 11710], σελ. 238.

σαφῶς μεταγενέστερη τῶν Κανονικῶν Εὐαγγελίων) καταγραφή ἑνὸς ἢ καὶ περισσοτέρων ἀποσπασμάτων μιᾶς κανονικῆς εὐαγγελικῆς διήγησης. Ὡστόσο, ἐκεῖνο τὸ ὄποιο θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται περισσότερο βέβαιο, εἶναι τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι P. Berol. 11710, λόγω ἀκριβῶς τοῦ παντελῶς ἀνεπίσημου καὶ ὑπερβολικὰ ἀνεπιτήδευτου γραφικοῦ χαρακτήρα τοῦ γραφέως του, νὰ ἀποτελοῦσε ἐξαρχῆς κάποιο φυλαχτὸ ἢ κάποιο ἄλλο ἀποκλειστικὰ ἰδιωτικῆς χρήσης χειρόγραφο (σημειωματάριο κ.λπ.), παρὰ μέρος ἑνὸς ἀρχικὰ ἐπίσημου (πιθανὸν δὲ καὶ πρὸ δημόσιας χρήσης) κώδικα, πρὸ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπισυμβάσεως σὲ αὐτὸ φθορᾶς ἄλλαξε χρῆση καὶ ἀπέκτησε πρὸ προσωπικὸ χαρακτήρα²³.

23. Ὁπ.π.

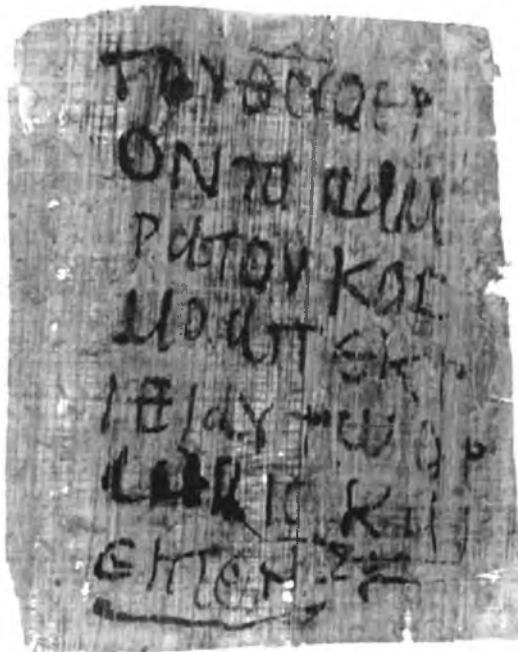

P.Berol. 11710 (A recto)

P.Berol. 11710 (A verso)

P.Berol. 11710 (B recto)

P.Berol. 11710 (B verso)